

Gevolgen van invoering IFRS 9: Europese banken onder de loep

Job Huttenhuis en Ralph ter Hoeven

SAMENVATTING Banken dienen volgens IAS 8 zowel in hun jaarrekening als halfjaarberichten inzicht te geven in de impact van IFRS 9. Op basis van een analyse van jaarrekeningen over 2016 van 50 Europese banken komen we tot de conclusie dat in beperkte mate kwantitatieve informatie over de impact van IFRS 9 op de classificatie van financiële activa, de hoogte van voorzieningen alsmede het bankkapitaal is opgenomen. De verstrekte informatie door banken laat zien dat IFRS 9 naar verwachting leidt tot een toename van de voorzieningen, hetgeen in lijn is met de verwachting bij overgang naar een *expected loss*-model. Banken hebben in alle gevallen een IFRS 9-toelichting in hun jaarrekening opgenomen en zijn hierin vaak concreet over de toepassing van hedge accounting. Geen enkele bank in onze populatie heeft de keuze gemaakt IFRS 9 voor 1 januari 2018 volledig toe te passen. In de onderzochte halfjaarberichten over de eerste helft van 2017 is door meer banken concrete informatie over de impact van IFRS 9 opgenomen dan in de jaarrekeningen over 2016. De geschatte negatieve impact van IFRS 9 op voorzieningen en bankkapitaal is afgenomen, waarschijnlijk als gevolg van verbeterde economische omstandigheden per 30 juni 2017. In de halfjaarberichten 2017 wordt de impact van IFRS 9 op het bankkapitaal vaker gekwantificeerd dan de impact op de voorzieningen. Een verklaringsgrond hiervoor kan worden gevonden in het grote belang dat aan het bankkapitaal wordt toegekend alsook in de locatie van de toelichting (bestuursverslag).

RELEVANTIE VOOR DE PRAKTIJK Mede aan de hand van best practices geeft dit artikel inzicht in de kwaliteit van de IFRS 9-toelichtingen van de door ons onderzochte banken op een vijftal gebieden. Aanbevelingen voor verbeteringen van voor gebruikers relevante informatie-elementen worden per deelgebied gegeven. Dit artikel kan daarmee als basis dienen voor meer concrete informatieverstrekking omtrent de invloed van IFRS 9 op belangrijke (accounting- en bankkapitaal-)grootheden in de jaarrekening over het boekjaar 2017.

1 Inleiding

De International Accounting Standards Board (IASB) publiceerde op 24 juli 2014 IFRS 9 Financial Instruments als opvolger van de huidige standaard over financiële instrumenten (IAS 39). IFRS 9 geldt voor

boekjaren aanvangend op of na 1 januari 2018 en kent dus een lange implementatieperiode van ruim 41 maanden. De reden voor deze lange periode is gelegen in het feit dat vooral banken tijd nodig hebben om IFRS 9 te implementeren. Met name twee gebieden veroorzaken in deze sector een tijdrovend implementatieproces. Het eerste is dat IFRS 9 de classificatiewijze van financiële activa verandert. Er dient op basis van een businessmodeltoets en een kasstroomkenmerktoets (SPPI toets; zie later) te worden nagegaan of financiële instrumenten in aanmerking komen voor waardering tegen (geamortiseerde) kostprijs. Zakt het instrument voor een van de twee testen, dan is waardering tegen fair value verplicht. Dit betekent dat banken hun nagenoeg volledig uit financiële activa bestaande balans aan deze testen moeten onderwerpen. Nog ingrijpender is het tweede gebied en dat betreft de toepassing van het nieuwe impairment-model dat de IASB als antwoord op de kredietcrisis in IFRS 9 heeft geïntroduceerd: het *expected credit loss*-model (vanaf nu ECL-model). Het ECL-model zou de zwakte van het in IAS 39 opgenomen *incurred loss*-model moeten pareren door het eerder opnemen van verwachte kredietverliezen. Waar in IAS 39 eerst sprake moest zijn van een objectief aanwijsbare aanleiding van verwachte oninbaarheid, zoals een betalingsachterstand van de debiteur, schrijft het ECL-model voor dat gelijk al bij het ontstaan van een financieel actief (dus bij het verstrekken van een lening) een voorziening voor kredietverliezen wordt opgenomen. De kritiek op IAS 39 was in dit verband dat de kredietverliesvoorzieningen *too little* en *too late* gevormd werden en daarmee procycliciteit bevorderden. Dat wil zeggen dat als in goede tijden te lage voorzieningen worden gevormd banken bijdragen aan economische oververhitting terwijl in economisch slechte tijden banken door het moeten treffen van voorzieningen (te) terughoudend worden in het verstrekken van nieuwe leningen die de economie weer een impuls kunnen geven. We komen hier in de nabeschouwing op terug.

Het is nadrukkelijk de bedoeling dat voorspellingen van toekomstige economische omstandigheden in het ECL-model worden meegenomen en dat betekent dat in de meeste gevallen verschillende toekomstige scena-

rio's moeten worden doorgerekend om de ECL te bepalen. Ook zal moeten worden nagegaan in hoeverre vanaf het moment dat het actief in de boeken is opgenomen het kredietrisico significant is verslechterd. Een recent onderzoek van de Europese bankenautoriteit onder 54 Europese banken (European Banking Authority (EBA), 2017) toont aan dat banken de toepassing van het ECL-model het meest belastende onderdeel achten bij de implementatie van IFRS 9, vooral op gebieden van datakwaliteit, beschikbaarheid van historische data, de inschatting van significante verhogingen van het kredietrisico, schaarse capaciteit van geschikt personeel benodigd om de projecten uit te voeren en de incorporatie van toekomstgerichte (*forward-looking*) informatie.

Ondertussen, nu de laatste periode van de implementatiefase is aangebroken, wordt in toenemende mate uitgekeken naar de impact die IFRS 9 zal hebben op de kerncijfers van de banken, niet alleen in termen van IFRS-grootheden zoals het eigen vermogen, de omvang van de kredietvoorziening en de daarmee samenhangende winst, maar ook in termen van het bankkapitaal zoals de Common Equity Tier 1 (CET1)-ratio en Total Capital (TC)-ratio. Deze laatste twee grootheden zijn essentieel in de bepaling of banken volgens de toezichtsregels in de Europese Unie (EU) voldoende kapitaal aanhouden. Het belang van deze kapitaalgrootheden kan moeilijk worden overschat. Een dreigende onderkapitalisatie betekent dat een bank hetzij meer kapitaal moet aantrekken hetzij activiteiten moet afstoten om kapitaal vrij te spelen. Of dat de overheid dient bij te springen zoals we in de eerste helft van 2017 in Italië bij Banca Monte dei Paschi di Siena gezien hebben. Het feit dat de invoering van IFRS 9 tevens invloed zal hebben op de hoogte van het bankkapitaal maakt de uitkomsten en inzichten in dit proces zeer relevant, niet alleen voor de stakeholders van de bank maar ook voor toezichthouders als de Europese Centrale Bank (ECB), De Nederlandsche Bank (DNB) en de politiek verantwoordelijken daar de stabiliteit van het financiële systeem en daarmee onze samenleving kan worden beïnvloed.

Het is voornamelijk de Europese toezichthouder op de kapitaalmarkten, de European Securities and Markets Authority (ESMA), die uit hoofde van haar toezichtstaak op de kwaliteit van financiële verslaggeving de bankensector heeft gewezen op het belang van tijdige informatievoorziening over de gevolgen van de invoering van IFRS 9. Op 10 november 2016 publiceerde de ESMA een openbaar bericht (*public statement*) getiteld: '*Issues for consideration in implementing IFRS 9: financial instruments*' (ESMA, 2016). Hoewel het ESMA-bericht in eerste instantie zich richt op alle beursgenoteerde bedrijven en hun controlerende accountants, wordt spe-

ciaal aandacht besteed aan banken.¹ Zo roept de ESMA de banken op om gegeven de verwachte veranderingen die benodigd zijn in IT-systemen en risicobeheersingsprocessen, de implementatie tijdig af te ronden en de effecten hiervan tijdig toe te lichten. Wat dit laatste betreft verwacht de ESMA dat de banken in staat zouden moeten zijn om in de tussentijdse berichten van 2017 een redelijke schatting te maken van de impact van IFRS 9. En ze verwacht verder dat de impact vóór de publicatie van de jaarrekening over het boekjaar 2017 (dus voor 30 april 2018²) bekend kan worden gemaakt. De ESMA wijst in haar public statement tevens op de Europese Verordening Marktmissbruik die ondernemingen gebiedt koersgevoelige informatie terstond te publiceren. De impact van IFRS 9 zal zeker in het geval van banken onder deze verordening vallen. Met de verwijzing naar de verordening maakt de ESMA duidelijk dat de ondernemingen niet moeten wachten tot de publicatie van de jaarrekening of het tussentijdse bericht om de impact van de invoering van IFRS 9 toe te lichten. Het is verder vermeldenswaardig dat de ESMA in het bericht *good disclosure practices* heeft opgenomen met betrekking tot informatie-elementen die zij verwacht dat banken³ zullen opnemen in de jaarrekening over het boekjaar 2016, de tussentijdse berichten in het boekjaar 2017 en de jaarrekening over het boekjaar 2017.

Ons onderzoek richt zich op de gepubliceerde jaarrekening over het boekjaar 2016 en het halfjaarbericht over het eerste halfjaar van 2017 van de 50 banken die in 2016 in de EBA *transparency exercise*⁴ zijn opgenomen en die rapporteren onder IFRS. De facto zijn dit door de EBA geselecteerde banken gebaseerd op hun relevantie voor het nationale en Europese financiële systeem. De *transparency exercise* is een onderzoek naar de financiële informatie van banken in brede zin. De EBA verricht ook specifieke themaonderzoeken. Het eerder aangehaalde onderzoek van de EBA inzake IFRS 9 is een voorbeeld van een specifiek themaonderzoek (EBA, 2017). We hebben naast de jaarrekening 2016 ook het halfjaarbericht 2017 opgenomen in ons onderzoek om de laatste informatie over de IFRS 9-implementatie te kunnen meenemen en deze te ijken aan de verwachtingen die door de ESMA zijn gesteld in haar openbaar bericht. We menen dat de relevantie van het artikel met het meenemen van deze informatie uit de halfjaarberichten toeneemt.

In lijn met het bestek van dit themanummer zal in de volgende paragraaf het empirisch onderzoek worden besproken waarbij we onderscheid maken in de gevolgen die verschillende delen van IFRS 9 veroorzaken. In lijn met de indeling van IFRS 9 wordt in aparte deelparagrafen aandacht besteed aan de gevolgen voor classificatie en waardering (paragraaf 2.2), het ECL-model (paragraaf 2.3), de keuze inzake hedge accounting (pa-

paragraaf 2.4) en de transitiebepalingen respectievelijk de te maken keuzes daarbinnen (paragraaf 2.5). Als laatste gaan we in op toelichtingen over de impact van IFRS 9 op bankkapitaalkengetallen (paragraaf 2.6). Relevante deelparagrafen zijn voorzien van een best practice. We sluiten af met een conclusie en nabeschuiving.

2 Empirisch onderzoek

2.1 Introductie en opzet empirisch onderzoek

Ons onderzoek richt zich op de gevolgen van de invoering van IFRS 9 voor Europese banken en de mate waarin daar in de jaarstukken van het boekjaar 2016 en het halfjaarbericht in 2017 over wordt gecommuniceerd. Alle banken opgenomen in ons onderzoek stellen hun jaarrekening op in overeenstemming met de International Financial Reporting Standard (IFRS). Op basis van IAS 8.30 dient bekende of redelijk inschatbare informatie ten aanzien van de impact van een gepubliceerde maar nog niet toegepaste standaard, zoals IFRS 9, in de jaarrekening te worden opgenomen. De ESMA heeft haar verwachting in dit kader voor IFRS 9 expliciet gemaakt in haar public statement van november 2016 zoals in de inleiding door ons is aangehaald. Tevens spreekt de ESMA in het desbetreffende bericht banken aan om in hun halfjaarberichten 2017 nadere openheid te geven inzake de impact van IFRS 9 en de status van de implementatie. In ons onderzoek hebben we de halfjaarberichten van de banken meegenomen om na te gaan in welke mate de impact van IFRS 9 op de voorzieningen en het bankkapitaal is toegelicht.

De onderzoekspopulatie bestaat uit 50 Europese banken. De banken zijn geselecteerd op basis van de EBA *transparency exercise*. In de gepubliceerde informatie op 2 december 2016 zijn 51 banken opgenomen (EBA, 2016), waarvan één bank op basis van lokale verslaggevingsstandaarden rapporteert en om deze reden buiten onze selectie valt. Aangezien alle banken in Europa zijn gevestigd en rapporteren op basis van IFRS zijn de jaarstukken aan dezelfde normen onderworpen. In ons onderzoek is het uitgangspunt dat additionele informatie leidt tot meer transparantie en daarmee van waarde is voor de gebruiker van financiële informatie en stabiliteit van het financiële systeem als geheel (Nier & Baumann, 2006; Acharya & Ryan, 2016). In ons onderzoek betrekken we zowel het jaarverslag als de jaarrekening van de bank; door ons ook jaarstukken genoemd. Onze aanpak is identiek ten aanzien van de halfjaarberichten; zowel in het verslag als de interim financiële overzichten (tezamen 'de halfjaarstukken') onderzoeken we in hoeverre aandacht is besteed aan IFRS 9. Op het moment dat geen halfjaarbericht beschikbaar was hebben we van de desbetreffende bank het persbericht meegenomen in ons onderzoek. Er zijn

in dit kader zes persberichten door ons onderzocht. Voor de volledigheid merken we op dat deze persberichten niet aan IAS 34 (hoeven te) voldoen. Eén bank heeft geen (IFRS-)halfjaarbericht of persbericht per 30 juni 2017 uitgebracht. In appendix 1 hebben we per bank aangegeven of een halfjaarbericht of een persbericht is opgenomen in ons onderzoek. In tabel 1 geven we een overzicht van de onderzochte publicaties per rapportagemoment.

Tabel 1 Onderzochte publicaties

	31-12-2016	30-6-2017
Populatie	n	n
Jaarrekening (volledige IFRS set)	50	0
Interim Verslag (IAS 34)	0	43
Persbericht	0	6
Totaal	50	49

Uit het empirisch onderzoek blijkt dat alle banken in hun jaarrekening een toelichting over IFRS 9 hebben opgenomen in de grondslagen (zie tabel 2). Omdat de impairment-bepalingen van IFRS 9 (zie paragraaf 2.3 voor nadere toelichting) mogelijk grote impact kunnen hebben op de inrichting van het risicomanagement door banken kunnen we ons voorstellen dat in de risicoparagraaf tevens aandacht wordt besteed aan IFRS 9. Een beperkt aantal banken (16%) heeft dit ook gedaan. Daarmee voldoen alle banken, in *enge* zin, aan de vereisten van IAS 8 om inzake IFRS 9 een toelichting voor de nog niet effectieve standaard op te nemen. We spreken in deze over *enge* zin omdat de locatie van de toelichting niets zegt over de informatieve waarde voor de gebruiker.

Tabel 2 Locatie van de IFRS 9 toelichting

Locatie van IFRS 9 disclosure	n	%
Grondslagen	42	84
Risicomanagement-paragraaf	0	0
Beide	8	16

2.2 Classification and measurement

IFRS 9 kent drie categorieën van classificatie voor financiële activa met bijbehorende waardingsgrondslag inclusief grondslag voor de verwerking van optredende waardewijzigingen. Deze categorieën betreffen 1) *amortised cost*; 2) *fair value through other comprehensive income* (FVOCI); en 3) *fair value through profit or loss* (FVTPL). IAS 39 kende vier classificatiecategorieën, echter de verwerkingsopties geamortiseerde kostprijs, waardewijzigingen verwerkt via het eigen vermogen⁵ en

waardewijzigingen verwerkt via de winst-en-verliesrekening, waren ook reeds in deze standaard opgenomen.⁶ Zoals we in de inleiding hebben aangegeven introduceert IFRS 9 echter een businessmodel- en kasstroomkenmerktoets om te bepalen of een financieel instrument als *amortised cost* of FVOCI mag worden geclassificeerd. De businessmodeltoets wordt uitgevoerd om te beoordelen of de bank de intentie heeft het financieel actief aan te houden tot het einde van de looptijd. Belangrijk is dat de intentie ook in de praktijk zichtbaar is. In de kasstroomkenmerktoets wordt nagegaan of het financieel actief enkel rente- en aflossingskasstromen genereert. Waardering tegen (geamortiseerde) kostprijs staat alleen open voor die instrumenten die voor beide testen slagen. Dat betekent dat als aan één van beide toetsen niet wordt voldaan het instrument op reële waarde moet worden gewaardeerd (FVTPL/FVOCI).⁷

Deze toetsen⁸ kunnen er toe leiden dat financiële instrumenten op een andere wijze dan onder IAS 39 geclassificeerd en daarmee gewaardeerd worden. Een aangepaste classificatie leidt tot een herziene waardering op het invoeringsmoment van IFRS 9, uiterlijk 1 januari 2018, en de verschillen die hieruit (kunnen⁹) ontstaan hebben invloed op het eigen vermogen van de bank. Als zodanig is het voor gebruikers van financiële informatie relevant om te kunnen inschatten welke impact IFRS 9 op het invoeringsmoment heeft. Om deze reden raadt de ESMA aan dat banken dit toelichten in hun jaarrekening over het boekjaar 2016 (ESMA, 2016). We hebben onderzocht in welke mate van detail banken in hun jaarrekening 2016 een toelichting geven omtrent de (toekomstige) classificatie en waarderingwijze onder IFRS 9 en de invloed daarvan op het eigen vermogen. Tabel 3 geeft een overzicht van de kwaliteit van de toelichting op dit gebied.

Tabel 3 Kwaliteit van de toelichting m.b.t. invloed van invoering IFRS 9 op classification and measurement

Classificatie en verwerking	n	%
Niet toegelicht	35	70
Globaal toegelicht	10	20
Gedetailleerd toegelicht	5	10

Zoals blijkt uit de resultaten (tabel 3) geeft het grootste deel van de banken (70%) een jaar voor invoering van IFRS 9 nog geen informatie aan gebruikers van hun financiële informatie welke (globale) invloed de nieuwe standaard heeft op het gebied van classificatie en verwerking. Deze banken geven regelmatig wel aan dat er wellicht wijzigingen te verwachten zijn maar concretiseren dit niet nader. Uit tabel 3 blijkt dat 30%

van de banken de gebruiker nadere informatie geeft waarbij vijf banken reeds op een gedetailleerder niveau in staat zijn de impact van IFRS 9 op dit gebied toe te lichten. Op basis van de resultaten van de EBA-enquête onder de banken (EBA, 2017) hadden we verwacht dat dit percentage hoger zou zijn. In het onderzoek van de EBA wordt aangegeven dat voor classificatie en verwerking de helft van de banken hun ontwerpfase heeft afgerond. De mogelijkheid bestaat dat banken de huidige inschatting nog onvoldoende robuust vinden en eerst willen testen of hun ontwerp na toetsing nog gewijzigd dient te worden alvorens de invloed van IFRS 9 op dit gebied met het brede publiek te delen. Een tweede of andere achterliggende reden kan zijn dat banken verwachten dat de impact van IFRS 9 beperkt is op dit gebied en hun aandacht vooral richten op het ontwerpen van modellen voor ECL (zie paragraaf 2.3).

Als best practice hebben we de toelichting geselecteerd uit de jaarrekening 2016 van Groupe BPCE. In de toelichting is duidelijk gemaakt dat de impact van IFRS 9 op het eigen vermogen ontstaat op het moment dat financiële instrumenten wijzigen in waarderinggrondslag tussen geamortiseerde kostprijs en reële waarde. Voorts heeft Groupe BPCE aangegeven dat deze impact naar verwachting niet materieel is. Per significante categorie van activa is vervolgens aangegeven of er wijzigingen zijn of verwacht mogen worden en wat de achterliggende reden is dat de betrokken activa in een bepaalde categorie worden geplaatst. Daarbij is Groupe BPCE transparant over de oorzaak van onzekerheden, bijvoorbeeld in het geval van de behandeling van leasevorderingen. Voorgaande stelt de gebruiker van de jaarrekening in staat een beeld te vormen van de invloed van het IFRS 9-classificatiemodel op het eigen vermogen van de bank.

2.3 Expected credit losses

Zoals in de inleiding aangegeven introduceert IFRS 9 het ECL-model als vervanging van het *incurred loss*-model onder IAS 39. Deze wijziging heeft een grote impact op banken omdat het ECL-model toegepast moet worden op de financiële activa die tegen geamortiseerde kostprijs in de boeken zijn opgenomen. Dit betreft het grootste deel van de balans van de meeste banken aangezien de leningportefeuille, zoals hypotheek, op basis van deze grondslag wordt gewaardeerd. EBA (2017), de ECB (2017) alsook de brancheorganisatie van accountants in Engeland (ICAEW, 2017) rapporteren dat banken bij implementatie van de nieuwe modellen om voorzieningen te bepalen onder meer problemen hebben met beschikbaarheid en kwaliteit van (historische) data, beschikbare capaciteit om definities¹⁰ en modellen uit te werken alsook de complexiteit van de berekeningen inclusief het daarin modelleren van toekomstige informatie.

Figuur 1 Best practice toelichting impact IFRS 9: Groupe BPCE, 2016 Registration Document and Full Year Annual report, pp. 236, 237

Classification and Measurement

The “Classification and Measurement” work completed so far has concluded that most financial assets that were measured at amortized cost under IAS 39 will continue to meet the conditions for measurement at amortized cost under IFRS 9. Similarly, most financial assets measured at fair value under IAS 39 (available-for-sale financial assets and financial assets at fair value through profit or loss) will continue to be measured at fair value under IFRS 9. Based on the work completed to date, the following reclassifications will be made:

- for the commercial banking loan book, the impact should be limited and will primarily concern certain instruments that were measured at amortized cost and classified as loans and receivables under IAS 39, but which will be recognized at fair value through profit or loss under IFRS 9 because their contractual cash flows do not represent solely payments of principal and interest;
- for other loan books:
 - repurchase agreements classified as financial assets at fair value through profit or loss under IAS 39 (fair value option) and considered part of a trading business model under IFRS 9 will be reclassified as financial assets held for trading and recognized at fair value through profit or loss,
 - repurchase agreements classified as loans and receivables and measured at amortized cost under IAS 39, and considered part of a trading business model under IFRS 9, will be reclassified as financial assets held for trading and recognized at fair value through profit or loss,
 - financing and lease receivables will, for the most part, continue to be classified and measured at amortized cost. However, Groupe BPCE holds some fixed-rate loans with symmetrical repayment clauses in its loan book. This is an industry-wide concern, and in December 2016, the question of whether these instruments can be recorded at amortized cost was referred to the IASB, which should reach a decision during 2017;
- for securities portfolios:
 - under IAS 39, liquidity reserve securities were either carried at amortized cost because they were classified as loans and receivables or held-to-maturity financial assets, or they were measured at fair value because they were classified as available-for-sale securities, depending on their characteristics, how they were managed and whether or not they were hedged against interest rate risk. The breakdown of these securities may change under IFRS 9, with a choice between measurement at amortized cost or at fair value through other comprehensive income, depending on whether they are managed with the objective of collecting cash flows or with the objective of collecting cash flows and selling the assets,
 - units of UCITS and private equity investment funds qualified as equity and classified as available-for-sale financial assets under IAS 39 will be measured at fair value through profit or loss under IFRS 9, as they are considered debt instruments under the IFRS 9 definition, and as their contractual cash flows do not represent solely payments of principal and interest,
 - investments in associates classified as available-for-sale financial assets under IAS 39 will be measured at fair value through profit or loss under IFRS 9. Once Groupe BPCE companies have individually made a final decision, future changes in the fair value of securities may be presented in other comprehensive income,
 - securitization fund units measured at amortized cost and classified as loans and receivables under IAS 39 (i) will be measured at fair value through profit or loss under IFRS 9 if their contractual cash flows are not solely payments of principal and interest, (ii) will be measured at fair value through other comprehensive income if they are managed under a business model with the objective of collecting cash flows and selling the assets, and (iii) will continue to be recognized at amortized cost in all other cases.

Reclassifications between categories of financial assets measured at amortized cost and fair value will have a net impact on Groupe BPCE’s consolidated equity owing to the different calculation methods applicable to these assets. However, since there will be few such reclassifications, they are not expected to have a material impact on the amount of Groupe BPCE’s opening shareholders’ equity at January 1, 2018.

The treatment of financial liabilities is similar to that applied under IAS 39, and liabilities will be little affected. As indicated above, and as permitted by IFRS 9, the Group nonetheless elected to early-apply the recognition in other comprehensive income of revaluation adjustments related to changes in own credit risk on liabilities measured at fair value through profit or loss.

De nieuwe vereisten inzake voorzieningen op financiële instrumenten staan uitgewerkt in paragraaf 5.5 van IFRS 9. Het ECL-model beoogt rekening te houden met verwachte verliezen op het moment dat een financieel actief wordt opgenomen in de balans.¹¹ Dit in tegenstelling tot IAS 39 waarbij een voorziening enkel gevormd mag worden op het moment dat er sprake is van een objectief aanwijsbare aanleiding van verwachte oninbaarheid zoals een betalingsachterstand (vanaf nu: verliesgebeurtenis). In deze zin kent IAS 39 een tamelijk binair model: een financieel actief wordt niet afgewaardeerd tenzij er een verliesgebeurtenis heeft plaatsgevonden.

IFRS 9 kent een fijnmaziger model gebaseerd op drie fasen (*stages*) die weergeven in hoeverre het kredietrisico op het financieel actief in de loop van de tijd is toegenomen. Banken dienen voor financiële activa waarop *geen* significante verslechtering van het kredietrisico is waargenomen, een voorziening op te nemen voor de verwachte verliezen (ECL) in de komende 12 maanden¹², de zogenaamde *stage 1*-voorzieningen. Op het moment dat een significante verslechtering van het kredietrisico heeft plaatsgevonden, wordt de voorziening voor ECL uitgebreid naar de gehele resterende looptijd van het financieel actief die dan als *stage 2* wordt gekenmerkt. Indien een aanwijsbare verliesgebeurtenis heeft plaatsgevonden (vergelijkbaar met een *incurred loss* onder IAS 39), classificeren banken de voorziening als een *stage 3*. Ook in deze fase wordt de voorziening voor ECL gebaseerd op de gehele resterende looptijd van het financieel actief. *Stage 1*- en *stage 2*-voorzieningen leiden tot een toename van de algehele voorzieningen (ten opzichte van IAS 39), omdat de voorzieningen voor financiële activa in *stage 3* in grote lijnen overeenkomen met de inschatting onder IAS 39.¹³ De hoogte van de voorzieningen wordt over het algemeen bepaald door het gemiddelde van de uitkomsten van diverse scenario's te nemen. De uitkomsten zijn veelal gebaseerd op een positief, neutraal en negatief scenario gegeven de huidige economische omstandigheden. De voorziening die onder IFRS 9 wordt bepaald op basis van de huidige economische

omstandigheden (inclusief de huidige beste inschatting van de economische vooruitzichten) wordt ook wel een *'point in time'*-schatting genoemd. De toename van de voorzieningen als gevolg van IFRS 9 heeft een directe impact op het eigen vermogen en heeft daarnaast een (indirecte) impact op het bankkapitaal (zie paragraaf 2.6). Gegeven de potentiële omvang van de impact van IFRS 9 is het voor belanghebbenden, waaronder toezichthouders en vermogensverschaffers¹⁴ van de bank, van belang tijdig inzicht in deze gevolgen te hebben. Derhalve is de kwaliteit van de toelichting inzake ECL in de jaarrekening in ons onderzoek betrokken. Daarnaast heeft de ESMA de verwachting uitgesproken dat met het verstrijken van de tijd en het naderen van de implementatiedatum meer gedetailleerde informatie inzake de impact van IFRS 9 beschikbaar komt.

De resultaten (tabel 4) laten zien dat banken in beperkte mate (6% totaal) een inschatting kunnen geven van de kwantitatieve impact van IFRS 9 op voorzieningen. De meeste banken zijn echter wel in staat toe te lichten dat additionele voorzieningen gevormd dienen te worden (68%).¹⁵ De resultaten zijn consistent met berichten van banken, toezichthouders en accountants dat de implementatie van IFRS 9 nog nader dient te worden uitgewerkt. Aan de andere kant heeft de EBA een gemiddelde op basis van een enquête onder de banken gepubliceerd (EBA, 2017). Deze EBA-enquête signaleert dat banken een eigen inschatting hebben gemaakt maar deze nog onvoldoende robuust vinden om met gebruikers van financiële informatie te delen. Voor de drie banken die een impact hebben toegelicht, hebben we berekend welke impact IFRS 9 op de IFRS-maatstaven eigen vermogen, voorzieningen en dotatie aan de voorzieningen zou hebben. Hierbij hebben we de aanname gemaakt dat voor de banken die een rangeschatting toelichten de impact gelijk is aan het middelpunt van de range. In deze beperkte populatie is de gemiddelde toename van de voorzieningen 17%, consistent met de verwachte toename van tussen 13% en 18%¹⁶ zoals ingeschat door de banken zelf (EBA, 2017).

Tabel 4 Kwaliteit van de toelichting m.b.t. expected credit loss (jaarrekening)

Expected Credit Loss		
	n	%
31-12-2016		
Niet toegelicht	3	6
Toegelicht dat impact bestaat	13	26
Toegelicht dat impact negatief is	31	62
Rangeschatting toegelicht	2	4
Puntschatting toegelicht	1	2

Tabel 5 Kwaliteit van de toelichting m.b.t. expected credit loss (halfjaarberichten)

Expected Credit Loss		
	n	%
30-6-2017		
Niet toegelicht	20	41
Toegelicht dat impact bestaat	2	4
Toegelicht dat impact negatief is	20	41
Range-schatting toegelicht	5	10
Puntschatting toegelicht	2	4

De toevoeging aan de voorziening op basis van IFRS 9 per 1 januari 2018 is gemiddeld 67% van de dotatie aan de voorzieningen over 2016. Als laatste neemt het eigen vermogen af met gemiddeld 2% voor de drie banken in ons onderzoek.¹⁷

Zoals hiervoor vermeld zijn tevens de toelichtingen op ECL zoals opgenomen in halfjaarberichten per 30 juni 2017 in ons onderzoek betrokken. Zie voor een overzicht tabel 5.

Een meer dan dubbel aantal banken (14%) communiceert een inschatting van de ECL-impact in haar halfjaarrapportage. Opvallend is dat er een sterke toename is van banken die geen informatie omtrent de impact van IFRS 9 op de (verwachte) voorzieningen hebben opgenomen. Dit wordt enerzijds veroorzaakt doordat bepaalde banken aangeven dat er geen nieuwe informatie beschikbaar is ten opzichte van de jaarrekening. Anderzijds constateren we dat de toelichting met name ontbreekt bij persberichten die zijn opgenomen in ons onderzoek. Het laatste is een indicatie dat de vereisten van IFRS aan tussentijdse financiële informatie¹⁸ ondernemingen ook dwingt bepaalde informatie-elementen consistent toe te voegen hetgeen de onderlinge transparantie en vergelijkbaarheid bevordert. De gemiddelde toename van de voorzieningen en daling van het eigen vermogen van de zeven banken is 12% respectievelijk 1,6%. De daling van de geschatte impact van IFRS 9 is vermoedelijk veroorzaakt door verbeterde macro-economische omstandigheden per 30 juni 2017. Dit verlaagt de verwachte voorzieningen omdat deze op basis van een *point in time*-schatting worden bepaald. Dit wordt bevestigd in de observaties bij twee banken per 31 december 2016 en 30 juni 2017. We merken op dat door het beperkte aantal banken dat een impact toelicht deze ontwikkeling niet per de-

finitie een reflectie hoeft te zijn voor de ontwikkeling van de geschatte voorzieningen voor de overige banken binnen de populatie.

We hebben de toelichting in de jaarrekening van Deutsche Bank geselecteerd als best practice. Allereerst heeft Deutsche Bank zowel de vereisten van IFRS 9 als de invulling die hieraan door de bank gegeven wordt als één toelichting opgesteld. Dit maakt het voor de lezer overzichtelijk. Voorts is duidelijk beschreven op welk moment een financieel actief in *stage 2* wordt geplaatst en wanneer *stage 3* aan de orde is.¹⁹ Deutsche Bank geeft hierbij aan dat voor de bepaling van de *staging* per financieel instrument een inschatting wordt gemaakt. Daarbij geeft Deutsche Bank aan op welke wijze haar modellen zijn ingericht en welke factoren ertoe leiden dat de subjectiviteit toeneemt. Als laatste is een inschatting van de impact van IFRS 9 in de vorm van een puntschatting toegelicht.

2.4 Hedge accounting

De hedge-accountingbepalingen van IFRS 9 sluiten, vergeleken met IAS 39, beter aan bij het risicomanagementsysteem van ondernemingen. IAS 39 kende een tamelijk rigide systeem voor de effectiviteitstoetsing van een hedgerelatie (zoals de 80-125% bandbreedtest) dat nu in IFRS 9 is vervangen door meer kwalitatieve eisen die uitgaan van de economische relatie tussen het hedge-instrument en de afgedekte positie. Een andere duidelijke verbetering van het hedge-accountingmodel in IFRS 9 is dat meer soorten afgedekte posities in aanmerking komen voor hedge accounting. Zoals de afdekking van specifieke risicocomponenten als gevolg van toekomstige transacties en het combineren van verscheidene posities tot een enkelvoudige af te dekken positie.

Figuur 2 Best practice toelichting impairment of financial assets: Deutsche Bank, Annual Report 2016, pp. 300-302

IFRS 9 Financial Instruments

In July 2014, the IASB issued IFRS 9 “Financial Instruments”, which replaces IAS 39, “Financial Instruments: Recognition and Measurement”. IFRS 9 introduces new requirements for how an entity should classify and measure financial assets, requires changes to the reporting of ‘own credit’ with respect to issued debt liabilities that are designated at fair value, replaces the current rules for impairment of financial assets and amends the requirements for hedge accounting. The standard also requires entities to provide users of financial statements with more informative and relevant disclosures. IFRS 9 is effective for annual periods beginning on or after January 1, 2018. The standard has been endorsed by the EU. Based on December 31, 2016 data and the current implementation status of IFRS 9 as described in further detail below, the Group estimates the adoption of IFRS 9 to lead to an overall reduction in the Group’s total shareholders’ equity of approximately € 1 billion before tax. This reduction is predominately driven by the impairment requirements of IFRS 9.

(...)

Impairment of Financial Assets

The impairment requirements of IFRS 9 apply to financial assets that are measured at amortized cost or FVOCI, and off balan-

ce sheet lending commitments such as loan commitments and financial guarantees (hereafter collectively referred to in this note as financial assets).

The determination of impairment losses and allowance will move from an incurred credit loss model whereby credit losses are recognized when a defined loss event occurs under IAS 39, to an expected loss model under IFRS 9, where provisions are taken upon initial recognition of the financial asset (or the date that the Group becomes a party to the loan commitment or financial guarantee), based on expectations of potential credit losses at that time under IFRS 9. Currently, the Group first evaluates individually whether objective evidence of impairment exists for loans that are individually significant. It then collectively assesses loans that are not individually significant and loans which are significant but for which there is no objective evidence of impairment available under the individual assessment.

Under IFRS 9 for financial assets originated or purchased, the Group will recognize a loss allowance at an amount equal to 12-month expected credit losses, if the credit risk at the reporting date has not increased significantly since initial recognition (Stage 1). This amount represents the expected credit losses resulting from default events that are possible within the next 12 months. The interest revenue is calculated on the gross carrying amount for financial assets in Stage 1.

IFRS 9 requires the recognition of credit losses over the remaining life of the financial assets ('lifetime expected losses') which are considered to have experienced a significant increase in credit risk (Stage 2) and for financial assets that are credit impaired at the reporting date (Stage 3). The lifetime expected credit losses represent all possible default events over the expected life of a financial instrument. The Group leverages existing risk management indicators (e.g. watch list and forbearance trigger), credit rating changes and taking into consideration reasonable and supportable information which allows the Group to identify whether the credit risk of financial assets has significantly increased. This process includes considering forward-looking information, including macro-economic factors. Furthermore, financial assets will be transferred to Stage 2 if 30 days past due. The interest revenue is calculated on the gross carrying amount for financial assets in Stage 2.

As the primary definition for credit impaired financial assets moving to Stage 3, the Group will apply the default definition as laid out in CRR Article 178. Interest revenues are calculated on the net carrying amount for these financial assets only. Forward-looking information, including macro-economic factors must be taken into account to measure IFRS 9 compliant expected credit losses.

IFRS 9 does not distinguish between individually significant or not individually significant financial instruments. Therefore, the Group decided to measure the allowance for credit losses on an individual transaction basis. Similarly, the assessment for transferring financial assets between Stages 1, 2 and 3 will also be made on an individual transaction basis. For detailed information on the current impairment approach under IAS 39 please refer to Note 1 "Significant Accounting Policies and Critical Accounting Estimates".

The Group uses three main components to measure expected credit losses which are a probability of default ('PD'), a loss given default ('LGD') and the exposure at default ('EAD'). Therefore, the Group will leverage the existing parameters of the regulatory framework and risk management practices as much as possible on transaction level. For the purpose of IFRS 9 the allowance for credit losses is affected by a variety of key characteristics, such as, but not limited to the expected balance at default and the related amortization profile as well as the expected life of the financial asset. As a consequence, the allowance for credit losses for Stage 2 financial assets will increase with the expected lifetime or the expected EAD. Incorporating forecasts of future economic conditions into the measurement of expected credit losses will additionally cause an impact on the allowance for credit losses for each stage. In order to calculate lifetime expected credit losses, the Group's calculation includes deriving the corresponding lifetime PDs from migration matrices that reflect the economic forecasts. To determine whether a financial asset is credit impaired and thus must be classified as Stage 3, one or more events must be identified that have a detrimental impact on the estimated future cash flows.

As a result of IFRS 9, there will be an increase in subjectivity as the allowance for credit losses will be based on reasonable and supportable forward-looking information which take into consideration future macro-economic scenarios as provided by Deutsche Bank Research. These macro-economic scenarios are continuously monitored and in addition to being used for the Group's expected credit loss calculation, this information also forms the basis for performing the Group's capital planning and stress-testing. This information provided by Deutsche Bank Research is used to generate possible future scenarios by utilizing the Group's stress testing infrastructure with appropriate modifications to align with IFRS 9 requirements. The Group is in the process of analyzing synergies with the capital forecasting and stress-testing processes. The transition impact and effects resulting from the continuous application of IFRS 9 are reflected in the Group's capital planning for 2018 and onwards. The general use of forward-looking information, including macro-economic factors as well as adjustments taking into account extraordinary factors will be monitored by a governance framework.

IFRS 9 is estimated to result in an increase in the overall level of allowances for credit losses as noted above. This estimated increase is driven by the requirement to record an allowance equal to 12 months expected credit losses on those instruments whose credit risk has not significantly increased since initial recognition and driven by the larger population of financial assets to which lifetime expected losses must be applied.

Het staat gebruikers van IFRS vrij om geen gebruik te maken van de IFRS 9-hedge-accountingbepalingen en die van IAS 39 te continueren.²⁰ In dat geval kan dus geen gebruik worden gemaakt van de in IFRS 9 doorgevoerde verbeteringen. Vandaar dat de standaard ook de optie open laat om de vereisten onder IAS 39 slechts te continueren voor *fair value hedges*.²¹ Dit type hedge accounting wordt veelal gebruikt om het renterisico af te dekken op leningportefeuilles van banken. Tevens bestaat binnen de Europese Unie specifieke regelgeving²² die de toepassing van deze vorm van hedge accounting meer eenvoudig en dus aantrekkelijker maakt voor banken. De combinatie van het blijven toepassen van deze vorm van hedge accounting onder IAS 39 en het tegelijkertijd incorporeren van de andere IFRS 9-hedge-accountingbepalingen lijkt derhalve op voorhand de meest aantrekkelijke optie voor banken. In ons onderzoek hebben we onderzocht of banken reeds een keuze voor de toepassing van hedge accounting hebben gemaakt en in indien dit het geval is welke keuze wordt gemaakt (tabel 6).

Tabel 6 Kwaliteit van de toelichting m.b.t. hedge accounting

Accounting keuze mbt hedge accounting	n	%
Niet toegelicht	9	18%
Keuze dient nog gemaakt te worden	10	20%
Keuze toegelicht	31	62%

Keuze - Macrohedge accounting	n	%
IAS 39	29	94%
IFRS 9	2	6%

Het grootste deel van de banken (62%) heeft toegelicht welke keuze ze hebben gemaakt inzake hedge accounting. Van deze banken verkiest het overgrote deel (94%) de huidige methodiek van hedge accounting (voor *fair value hedges*) onder IAS 39 te continueren. We constateren verder dat banken, wanneer ze toelichten nog geen keuze te hebben gemaakt, wel veelal indicaties geven dat zij de vereisten van IAS 39 toe zullen blijven passen. Op dit gebied constateren we derhalve dat banken over de brede linie gebruikers van financiële informatie adequaat informeren inzake hun voornemen met betrekking tot hedge accounting.

Als best practice hebben we de toelichting uit het halfjaarbericht 2017 van Rabobank geselecteerd. De toelichting is overzichtelijk vormgegeven door vereisten en de uitwerking hiervan bij elkaar te plaatsen. Bij de vereisten is aandacht geschonken aan de specifieke bepalingen inzake hedge accounting van IAS 39 alsmede IFRS 9 en het kenmerkende onderscheid hiertussen. Bij de toepassing van hedge accounting heeft

Rabobank tevens aandacht voor andere vormen van hedge accounting en wordt specifiek benoemd dat de IAS 39 EU-carve-out wordt toegepast.

2.5 Transitiebepalingen

IFRS 9 kent een aantal keuzes om naar de standaard over te gaan. Allereerst staat het ondernemingen vrij om eerder de vereisten van IFRS 9 toe te passen dan 1 januari 2018. Dit zal echter voor veel banken naar verwachting niet van toepassing zijn vanwege de eerder genoemde complexiteiten bij de invoering van het ECL-model. We hebben dan ook in de door ons bestudeerde jaarstukken en halfjaarberichten geen bank gevonden die reeds op 1 januari 2017 over is gegaan naar IFRS 9. Op basis van paragraaf 7.2.1. dient de standaard retrospectief te worden toegepast met als bijzonderheid dat vergelijkende cijfers niet hoeven te worden aangepast. Dat wil zeggen dat voor financiële instrumenten die aanwezig zijn op het invoeringsmoment van IFRS 9 (1 januari 2018) de impact wordt berekend vanaf het moment van initiële opname in de balans. Wanneer een klant bijvoorbeeld een hypotheek bij de bank heeft afgesloten in 2010 worden de karakteristieken van de hypotheek en de inschatting van een significante toename van het kredietrisico gebaseerd op het moment van verstrekken van de lening. Deze analyse zal de *staging* bepalen van het instrument op 1 januari 2018 en daarmee de berekeningswijze van de ECL-voorziening beïnvloeden. Maar het is dus niet zo dat deze exercitie ook op 1 januari 2017 moet worden gedaan ter wille van de vergelijkende cijfers wat normaal het geval is bij een retrospectieve toepassing.²³

Naast verplichte transitieopties als de ingangsdatum van de standaard en retrospectieve toepassing, biedt IFRS 9 diverse mogelijkheden om eerder gemaakte keuzes te herzien of om een (praktisch uitvoerbare) overgang naar de standaard te bewerkstelligen. Zo kunnen banken financiële instrumenten waarop onder IAS 39 een fair-value-optie was toegepast weer op geamortiseerde kostprijs waarden²⁴, kunnen waardewijzigingen op eigen verplichtingen op reële waarde vervroegd via de winst-en-verliesrekening worden verwerkt en zijn er aanpassingen mogelijk op de bepaling van de originele disconteringsvoet en de effectieve-rentemethode. Dit worden door ons ook transitiekeuzes genoemd. We hebben onderzocht in hoeverre de ingangsdatum is toegelicht en in hoeverre IFRS 9 (volledig) retrospectief of met transitiekeuzes (aangepast retrospectief) gaat worden toegepast (zie tabel 7).

Alle banken hebben de ingangsdatum van IFRS 9 toegelicht in hun jaarrekening 2016. Veelal vindt dit plaats door middel van een verwijzing dat IFRS 9 vanaf 1 januari 2018 verplicht van toepassing is. Dit impliceert voor de lezer dat IFRS 9 vanaf 1 januari 2018 wordt toegepast maar is geen expliciete toelichting. We zijn

Figuur 3 Best practice toelichting hedge accounting: Rabobank, Interim report 2017, p. 60**Hedge accounting – Differences to current IAS 39 methodology**

One of the main differences between IAS 39 and IFRS 9 for non-portfolio hedge accounting is that IFRS 9 does not permit voluntary de-designation of the hedge relationship. This is not in line with our current approach of applying hedge accounting to a net dynamic risk position which requires frequent (de)designations. Furthermore, IFRS 9 replaces some of the arbitrary rules (such as 80%-125% effectiveness testing) with more principle-based requirements. IAS 39 also lacks a specific accounting solution for hedge accounting with cross-currency swaps (currency basis) when used as hedging instruments, while IFRS 9 has this. Under IFRS 9, the currency basis spreads may be considered as costs of hedging and fair value changes caused by currency basis spread may be recognised in OCI.

Hedge accounting – Expected impact

Rabobank plans to implement IFRS 9 for non-portfolio hedge accounting to benefit from the specific treatment of currency basis in IFRS 9 per 1 January 2018. We expect to be able to designate more effective non-portfolio hedge accounting relationships with cross-currency swaps under IFRS 9 and to reduce the profit or loss volatility caused by currency basis, which will then be recognised in OCI. IFRS 9 does not offer a solution for fair value hedge accounting for a portfolio hedge of interest rate risk portfolio, so Rabobank will use the accounting policy choice IFRS 9 provides to continue to apply the IAS 39 EU carve-out for such portfolio hedge accounting.

van mening dat met de huidige wijze van toelichting voor de lezer gevoeglijk duidelijk is gemaakt wanneer de standaard gaat worden toegepast. Van de in het onderzoek betrokken banken past geen enkele bank IFRS 9 vervroegd toe.

Een beperkt deel van de banken (12%) heeft toegelicht gebruik te maken van transitiekeuzes. Veelal betreft dit het vervroegd toepassen van de verwerking van waardewijzigingen van financiële verplichtingen van de bank. Daarnaast licht meer dan de helft van de banken toe (54%) op welke wijze de retrospectieve toepassing wordt ingevuld. Bij deze banken zien we over het algemeen in de jaarrekeningen dat voor retrospectieve toepassing wordt geopteerd en geen gebruik wordt gemaakt van de simplificeringsmogelijkheden, zoals

Tabel 7 Toelichting opname en keuze inzake transitiebepalingen

Transitiekeuzes toegelicht	n	%
Ja	6	12
Nee	44	88
Toelichting retrospectieve toepassing	n	%
Toelichting aanwezig	27	54
Geen toelichting aanwezig	23	46

berekening van tijdswaarde (paragraaf 7.2.4) of effectieve rente (paragraaf 7.2.11). De verklaring hiervoor kan zijn dat banken in staat denken te zijn de benodig-

Figuur 4 Best practice overgangsbepaling retrospectieve toepassing: HSBC Holdings plc., Annual Report and Accounts 2016, p. 195**Transition**

The classification and measurement and impairment requirements are applied retrospectively by adjusting the opening balance sheet at the date of initial application, with no requirement to restate comparative periods. HSBC does not intend to restate comparatives. The mandatory application date for the standard as a whole is 1 January 2018, but it is possible to apply the revised presentation for certain liabilities measured at fair value from an earlier date. HSBC has early adopted the revised presentation of fair value gains and losses relating to an entity's own credit risk on certain liabilities in the separate financial statements of HSBC Holdings from 1 January 2016, and since interim financial statements have been issued during 2016 without adoption, will adopt new requirements in the consolidated financial statements from 1 January 2017. If this presentation was applied in the consolidated financial statements at 31 December 2016, the effect would be to increase profit before tax with the opposite effect on other comprehensive income based on the change in fair value attributable to changes in HSBC's credit risk for the year, with no effect on net assets. Further information on the change in fair value attributable to changes in credit risk, including HSBC's credit risk, is disclosed in Note 24. HSBC is assessing the impact that the impairment requirements will have on the financial statements.

de gegevens te verzamelen om hun berekeningen te maken of dat de materialiteit van de transitieopties als beperkt wordt ingeschat. We moedigen banken aan op dit punt concreter te communiceren in de jaarrekening 2017. Van dergelijke keuzes mag verwacht worden dat deze op dit moment uitgekristalliseerd zijn. We hebben een best practice uit de jaarrekening 2016 van HSBC geselecteerd. HSBC maakt duidelijk dat IFRS 9 vanaf 1 januari 2018 retrospectief wordt toegepast en dat vergelijkende cijfers niet worden herzien. Daarnaast is duidelijk dat de transitieoptie om reëlewaardewijzigingen uit hoofde van het eigen kredietrisico op verplichtingen via OCI te verwerken wordt toegepast.

2.6 Bankkapitaal

Bankkapitaal is geen onderdeel van IFRS 9, maar de uiteindelijke omvang hiervan heeft een directe relatie met de impact van de invoering van IFRS 9. Banken dienen onder de prudentiële regelgeving²⁵ te voldoen aan minimumvereisten inzake hun CET1- en Total Capital-ratio. Deze minimumvereisten worden bepaald door de toezichthouder van de bank, zoals de ECB of DNB. Op het moment dat een bank niet aan haar prudentiële kapitaalvereisten kan voldoen is de bank naar het oordeel van de toezichthouder onvoldoende gekapitaliseerd. Voor (vreemd-)vermogensverschaffers van de bank, zoals spaarders of obligatiehouders, is dit relevante informatie in hun keuze gelden aan de bank toe te (blijven) vertrouwen. Daarbij kan een bank geen dividend uitkeren aan haar aandeelhouders in een dergelijke situatie. De ontwikkeling van het bankkapitaal, onder andere beïnvloed door de invoering van IFRS 9, is daarmee relevante informatie voor gebruikers van financiële informatie van banken. De ESMA vraagt om deze reden banken ook om informatie te delen inzake hun kapitaalmanagement (ESMA, 2016) en IFRS kent met een reden specifieke bepalingen inzake informatieverstrekking omtrent dit onderwerp.²⁶

Het is relevant voor de beoordeling van de relatie tussen IFRS 9 en de prudentiële regelgeving om te beseffen dat banken die voor prudentiële doeleinden hun kapitaalvereisten bepalen door middel van interne modellen²⁷ daarbij ook een *expected loss*-benadering toepassen. De uitgangspunten voor deze prudentiële modellen wijken op significante onderdelen echter af van de voorschriften vanuit IFRS. Zo worden voorzieningen onder IFRS op het moment in de tijd (*point in time*) met bijbehorende economische toestand bepaald terwijl de prudentiële regelgeving een benadering voorschrijft waarbij *expected losses* berekend dienen te worden over het geheel van de economische cyclus (*through the cycle*) en er (meer) uitgegaan moet worden van *worst-case*-scenario's.²⁸ IFRS 9 lijkt daarmee een meer procyclisch karakter te hebben in vergelijking met de prudentiële regelgeving. Op dit moment zijn banken die interne modellen toepassen in hun kapitaalsbereke-

Tabel 8 Kwaliteit toelichting impact op bankkapitaal

Bankkapitaal impact 31-12-2016	n	%
Niet toegelicht	40	80
Kwalitatief toegelicht	9	18
Kwantitatief toegelicht	1	2

Bankkapitaal impact 30-6-2017	n	%
Niet toegelicht	35	71
Kwalitatief toegelicht	5	10
Kwantitatief toegelicht	9	18

ning²⁹ verplicht het verschil tussen de prudentiële *expected loss* en de voorzieningen onder IAS 39 in aftrek te brengen op hun eigen vermogen dat in aanmerking komt als prudentieel kapitaal. Voorts kunnen andere elementen of afspraken met toezichthouders, zogenaamde prudentiële filters, ervoor zorgen dat de impact op de kapitaalsratio's van de bank niet eenduidig valt te bepalen. Gegeven het belang van informatie over het bankkapitaal en de complexiteit om de impact van de invoering van IFRS 9 hierop te bepalen, hebben we onderzocht in hoeverre banken toelichtingen hieromtrent hebben opgenomen in hun jaarstukken en halfjaarberichten (zie tabel 8).

In de jaarstukken 2016 is door 80% van de banken geen informatie opgenomen over de impact van IFRS 9 op het bankkapitaal (zie tabel 8). Van de overige banken verkiest het grootste deel om kwalitatief toe te lichten welke impact wordt verwacht. Over het algemeen geven de banken die een inschatting hebben toegelicht aan dat de verwachte impact op het bankkapitaal negatief is. Dit is consistent met het onderzoek van de EBA (2017) waarbij de gemiddelde daling van het kernkapitaal (CET-1) op 0,45% wordt geschat. Wanneer we de uitkomsten van de EBA en ons onderzoek naar de praktijk vertalen betekent dit dat de impact van IFRS 9 groter is dan de huidige aftrekpost voor *expected losses* binnen het bankkapitaal. Per 30 juni 2017 heeft 29% van de banken een inschatting opgenomen in haar halfjaarbericht omtrent de impact van IFRS 9 op het bankkapitaal. Het is vermeldenswaardig dat negen banken op dit gebied een kwantitatieve toelichting hebben opgenomen. Dit aantal is groter dan het aantal banken dat een kwantitatieve inschatting heeft toegelicht op de voorzieningen per 30 juni 2017 (zie paragraaf 2.3). De gemiddelde impact is een daling van de kernkapitaalsratio (CET-1) met 32 basispunten (0,32%). Deze impact is kleiner dan banken eerder inschatten in december 2016 (EBA, 2017) en consistent met de daling die we constateren bij de voorzieningen per 30 juni 2017. De impact van IFRS 9 op de voorzie-

ningen maakt het grootste deel van de impact op het bankkapitaal uit. Derhalve hebben banken een inschatting nodig gehad van (de toename van) de voorzieningen onder IFRS 9. Opvallend is daarmee de constatering dat de impact op het bankkapitaal in meer gevallen is toegelicht dan de impact op voorzieningen. Een verklaring hiervoor kan gelegen zijn in het grote belang dat banken toekennen aan het bankkapitaal (ten opzichte van de impact op IFRS-grootheden). Ook kan de locatie van de toelichting meespelen. De toelichting omtrent het bankkapitaal is veelal opgenomen in het bestuursverslag, terwijl de toelichting inzake de voorzieningen is opgenomen in de jaarrekening hetzij de interim financiële informatie (IAS 34). Daarmee is de toelichting op de voorzieningen tevens deel van de primaire controle door de accountant.³⁰ Op het moment dat de impactinschatting van de bank, naar het oordeel van de accountant, met (te) veel onzekerheid is omgeven, kan dit leiden tot opname van minder informatie om aan de bezwaren van de accountant tegemoet te komen.

Inzake het bankkapitaal hebben wij geen best practice uit de jaarrekeningen 2016 kunnen selecteren. We zijn van mening zijn dat een best practice nader zou moeten ingaan op de relatie tussen IFRS 9 en de prudentiele regelgeving. En dat de impact van IFRS 9 en de resulterende kapitaalsratio in het perspectief geplaatst moeten worden van de geldende prudentiële regels. Deze toelichting is meer uitgebreid opgenomen in de halfjaarberichten van 30 juni 2017. The Royal Bank of

Scotland (RBS) heeft kernachtige en concrete informatie over de impact van IFRS 9 opgenomen in haar bestuursverslag. De toelichting bevat zowel de geschatte impact van IFRS 9 op het gebied van classification and measurement als op de voorzieningen. Inzake het bankkapitaal is concreet gemaakt dat de toename van de (IFRS-)voorzieningen geen impact heeft op de kapitaalsratio's als gevolg van de reeds aanwezige aftrekpost voor *expected losses* in het prudentiële eigen vermogen. Deze toelichting fungeert naar onze mening als een best practice voor de jaarstukken 2017.

3 Conclusie en nabeschuiving

In deze bijdrage hebben we de informatieverstrekking van 50 Europese banken op het gebied van IFRS 9 onderzocht. IFRS 9 is effectief vanaf 1 januari 2018. Op basis van IAS 8 dienen de jaarstukken 2016 informatie te bevatten over de invoering en impact van IFRS 9. We constateren dat alle banken een toelichting op IFRS 9 in hun jaarrekening hebben opgenomen. Daarmee lijkt in *enge* zin voldaan te worden aan de vereisten van IAS 8. Veel banken verstrekken daarbij concrete informatie over de verwachte invulling van hedge accounting onder IFRS 9. Veelal lichten banken toe dat zij de bestaande vereisten voor hedge accounting vanuit IAS 39, inclusief EU-carve-out, zullen blijven toepassen. Verder wordt duidelijk dat alle onderzochte banken IFRS 9 invoeren per 1 januari 2018 en dat in beperkte mate gebruik wordt gemaakt van transitiebepalingen. De meest toegelichte overgangsbepaling is

Figuur 5 Best practice toelichting impact op bankkapitaal: RBS, Interim Results 2017, p. 9

IFRS 9⁽¹⁾

- RBS continues to work towards the implementation of IFRS 9 on 1 January 2018. In terms of shareholders equity, RBS's current estimate of the opening balance sheet adjustment, if applied on 1 July 2017, is to increase credit impairment provisions by £0.5 billion before tax. Separately, there is an increase in asset values of £1.0 billion before tax in respect of changes on classification and measurement. This results in a net increase in shareholders equity, after tax, of £0.4 billion. As at end Q2 2017, this would have equated to an increase in tangible net asset value per share of approximately 3 pence per share.
- In terms of CET1 capital, under the current rules, the increase in credit impairment provisions is fully offset by a reduction in the regulatory expected loss deduction, so is anticipated to have no CET1 capital impact. The increase in asset values of £1.0 billion noted above is partially offset by tax and an expected additional prudential valuation deduction driving an overall increase in CET1 capital of some £0.6 billion. As at end Q2 2017, this would have equated to an increase in the CET1 ratio of approximately 30 basis points.
- RBS will continue to calibrate and refine its models and methodologies during 2017 and 2018 which may impact IFRS 9 at adoption on 1 January 2018; changes will also follow from disposals, changes in the portfolio composition, economic or credit conditions. For further information on the implementation of IFRS 9 refer to pages 308 to 313 of the 2016 Annual Report and Accounts.

⁽¹⁾ The expectations and trends discussed in this section represent management's current expectations and are subject to change, including as a result of the factors described in this document and in the "Risk Factors" on pages 432 to 463 of the Annual Report and Accounts 2016. These statements constitute forward-looking statements; refer to Forward-looking statements in this announcement.

de vervroegde toepassing van de verwerking van reële waardewijzigingen op eigen verplichtingen via het *other comprehensive income*. Op het gebied van *classification and measurement* maakt het grootste deel van de banken geen concrete informatie bekend over de nieuwe indeling van financiële instrumenten, de wijzigingen ten opzichte van IAS 39 en de financiële impact daarvan. Ten aanzien van de impact van de overgang naar het ECL-model, lichten nagenoeg alle banken in hun jaarrekening toe dat er gevolgen zijn. Veelal is de verwachte impact een toename van de voorzieningen. Een beperkt deel van de banken maakt deze impact concreet door middel van een range- of puntschatting. In de onderzochte halfjaarberichten per 30 juni 2017 constateren we dat 14% van de banken een concrete impact van IFRS 9 op de voorzieningen toelicht. Van de banken die een impactinschatting hebben opgenomen constateren we dat de verwachte impact van IFRS 9 op de kredietvoorzieningen is afgenomen per 30 juni 2017 vergeleken met 31 december 2016. Vermoedelijk wordt dit veroorzaakt door verbeterde economische omstandigheden. Het beeld dat we waarnemen bij de voorzieningen komt overeen met de door banken opgenomen informatie omtrent de impact van IFRS 9 op het bankkapitaal. Opvallend is echter dat in de halfjaarberichten negen banken een kwantitatieve inschatting van IFRS 9 op het bankkapitaal geven. Dit aantal is groter dan de zeven banken die een kwantitatieve impact toelichten op de voorzieningen per 30 juni 2017. De verklaring is mogelijk gelegen in het grote belang dat aan het bankkapitaal wordt toegekend en in de locatie van de toelichting. De impact op het bankkapitaal is toegelicht in het verslag van het management terwijl de impact op de voorzieningen deel is van de gecontroleerde (of gereviewde) informatie door de externe accountant.

Het merendeel van de banken (86%) heeft per 30 juni 2017 geen concrete impact van IFRS 9 op de voorzieningen toegelicht, ondanks de ESMA die hiertoe aanmoedigt. Uit de EBA-enquête (EBA, 2017) blijkt dat banken de validatieprocessen rond de ECL-waardering nog steeds niet afgerond hebben. Het ontbreken van volledig afgeronde interne processen rond de validatie van het complexe ECL-model en het ontbreken van controlebewijs voor de externe accountant om deze schattingen (zelf ook) te valideren, achten we de meest waarschijnlijke verklaring voor dit hoge percentage. De informatie voldoet daarmee naar inschatting van de betrokken partijen mogelijk nog niet aan het *reasonably estimable*-criterium zoals vereist door IAS 8.30. De complexiteit van IFRS 9 maakt dat banken enerzijds gebruikers van financiële informatie uitvoerig dienen te informeren. Anderzijds vraagt de invoering van deze standaard van banken ook een enorme inspan-

ning. Onder meer de ontwikkeling van interne modellen, beschikbaarheid van data en herinrichting van processen leggen een groot beslag op de aanwezige capaciteit bij banken. De inspanning voor IFRS 9 wordt verhoogd als resultaat van uiteenlopende principes tussen de modellen voor *expected losses* onder IFRS 9 (*point in time*) en de prudentiële regelgeving (*through the cycle*). Ondanks de operationele complexiteit moedigen we banken aan om in de jaarrekening 2017 zo concreet mogelijke informatie te geven zodat gebruikers zich een beeld kunnen vormen van de impact van IFRS 9. En bij voorkeur al in de persberichten over het vierde kwartaal van 2017 (en daarmee het boekjaar 2017) die in de regel vier tot zes weken voor de publicatiedatum van de jaarrekening openbaar worden gemaakt en op de nodige aandacht van de financiële pers en analisten mogen rekenen. Om gebruikers in staat te stellen de impact van IFRS 9 te begrijpen zouden banken er ons inziens goed aan doen uitgebreide toelichtingen inzake de transitie en het verloop van de cijfers op te nemen in de jaarrekening 2017. Dit is in lijn met het verzoek van ESMA aan de banken.

Het valt nog te bezien of de vermeende (*too little too late*) tekortkoming van IAS 39 wordt tenietgedaan door het ECL-model van IFRS 9. In de eerste plaats zorgt *staging* ervoor dat in economisch slechte tijden meer indicaties van een significante verslechtering van het kredietrisico zullen optreden; de overgang van *stage 1* naar *stage 2* en de hogere voorziening die dit veroorzaakt, zou een beginnende crisis kunnen verergeren. Dit wordt ook wel het risico op *cliff*-effecten genoemd. Daarnaast is het principe van *point in time* in zijn aard procyclisch hetgeen bevestigd lijkt te worden door de EBA-enquêtes. De prudentiële regelgever bouwt meer voorzichtigheid in door uit te gaan van langere termijn *through the cycle*-principes, van *worst-case*-scenario's en soms zelfs het eisen van een minimale omvang van een voorziening (*thresholds*). De les die ons inziens getrokken moet worden is dat de jaarrekening zich maar moeilijk laat verenigen met prudentiële beginselen. Echte financiële stabiliteit zal bereikt moeten worden door het vormen van voldoende buffervermogen bij banken (in goede tijden) en dat valt niet te bereiken met een best-estimate (*point in time*) voorziening van de IASB. Een zware crisis laat zich niet voorspellen zodat prudentiële buffers simpelweg nodig zijn om 'voor het onvoorspelbare' te voorzien door het opbouwen van voldoende bankkapitaal en uit te blijven gaan van *worst-cases*, zelfs (of vooral?) in tijden van economische voorspoed.³¹ En deze belangrijke taak ligt bij het prudentiële toezicht in deze wereld en zeker niet bij de IASB. Wellicht dat er nog een crisis nodig is voordat dit besef is doorgedrongen bij beleidsbepalers en regelgevers. ■

J.G. (Job) Huttenhuis MSc EMA RA is als manager in de financiële sector werkzaam bij KPMG en is als universitair docent externe verslaggeving verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen

Prof. dr. R.L. (Ralph) ter Hoeven RA is partner op het vaktechnisch centrum van Deloitte Accountants en is als hoogleraar Externe Verslaggeving verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen.

De auteurs hebben deze bijdrage geschreven op persoonlijke titel. Zij bedanken Lianne Velthuis hartelijk voor haar waardevolle bijdrage aan het empirisch onderzoek. Tevens danken zij Dick Korf voor zijn commentaar bij een eerdere versie van dit artikel.

Noten

1 Vanaf paragraaf 16.

2 In lijn met artikel 4 van de Europese Transparantie Richtlijn (Europese Commissie, 2013) dienen jaarrekeningen van banken met aan de beurs genoteerde aandelen en/of obligaties binnen vier maanden na afloop van het boekjaar openbaar te zijn gemaakt.

3 ESMA spreekt in dit verband over *financial institutions* en *credit institutions*; in deze bijdrage zullen we gemakshalve spreken van banken.

4 Toelichting op EBA Transparency Exercise.

5 Dit zijn waardewijzigingen in de categorie 'beschikbaar voor verkoop' ('available for sale') die via 'other comprehensive income' in een eigenvermogenscomponent worden opgenomen.

6 Financiële activa geclassificeerd als 'held to maturity' en 'amortised cost' worden onder IAS 39 op basis van geamortiseerde kostprijs verwerkt. 'Available-for-sale'-activa staan tegen reële waarde in de boeken en waardewijzigingen worden verwerkt via other comprehensive income en waardewijzigingen voor overige financiële instrumenten, geclassificeerd als 'financial assets at fair value through profit and loss', worden verwerkt via de winst-en-verliesrekening.

7 FVOCI staat enkel open voor financiële activa die voldoen aan de kasstroomkenmerktest (IFRS 9.4.1.2A.b). Voor bepaalde eigen-vermogensinstrumenten die de bank in bezit heeft kan de keuze worden gemaakt deze te classificeren als FVOCI (IFRS 9.4.1.4).

8 IAS 39 (paragraaf 9) kent net als IFRS 9 (paragraaf 4.1.5) een fair value optie, waarmee financiële instrumenten op reële waarde worden gewaardeerd en waarbij de waardewijzigingen via de winst-en-verliesrekening worden verwerkt. De onderneming kan dus zelf ook een keuze maken voor FVTPL.

9 Er kan ook sprake zijn van een classificatiewijziging van bijvoorbeeld FVOCI naar FVTPL (of andersom); beide classificaties leiden dan tot

verwerking op basis van reële waarde voor en na het invoeringsmoment van IFRS 9; alleen de opvolgende veranderingen worden anders verwerkt.

10 Bijvoorbeeld de definitie van een *significant increase in credit risk*.

11 Indien eenzelfde financieel instrument, bijvoorbeeld een bedrijfsobligatie van een onderneming, wordt gekocht op verschillende momenten in de tijd bestaat de mogelijkheid dat op een ander moment voor de aangekochte stukken de bank tot de conclusie komt dat het kredietrisico significant is toegenomen. Immers, IFRS 9 paragraaf 5.5.3 bepaalt dat deze inschatting plaatsvindt per financieel instrument vanaf eerste opname in de balans.

12 IFRS 9, paragraaf 5.5.5.

13 Voor een financieel actief waarbij een verliesgebeurtenis (*incurred loss event*) heeft plaatsgevonden wordt onder IAS 39 een voorziening aangehouden gebaseerd op de contante waarde van de nog te verwachten kasstromen (IAS 39.63). De kasstromen zijn gebaseerd op verwachte betalingen op de lening inclusief het uitwinnen van eventueel aanwezig onderpand. Dit kan vergeleken worden met de bepaling van *expected losses* op een 'credit-impaired' financieel actief onder IFRS 9 (appendix A; paragraaf 5.5.3). Onder beide standaarden komt de voorziening de facto neer op het verschil tussen de uitstaande hoofdsom van de lening en de nog te verwachten kasstromen.

14 Aandelen, achtergestelde obligaties (die bijdragen aan het bankkapitaal) en/of 'reguliere' obligaties alsook spaarders.

15 De drie banken die een range- of punt-schatting hebben opgenomen rapporteren alle ook een negatieve impact.

16 In de eerste enquête was de gemiddelde geschatte impact door de banken 18% (EBA, 2016). In de tweede enquête is de gerapporteerde gemiddelde geschatte impact 13% (EBA, 2017).

17 Een daling van 2% kan als beperkt worden geïnterpreteerd. De impact op het vereiste ongewogen vermogen van de bank, de *leverage*-ratio, is mogelijk significant. Dit wordt veroorzaakt doordat in de *leverage*-ratio geen afslag voor *expected loss* is opgenomen, in tegenstelling tot bij de kernkapitaalratio (zie paragraaf 2.6). Wanneer een bank net voldoet aan het Europese minimum van 3% dient de gehele dotatie aan voorzieningen onder IFRS 9 gecompenseerd te worden. Dit kan door het aantrekken van additioneel eigen vermogen ofwel door minder dividend uit te keren aan de aandeelhouders.

18 IAS 34 Interim Financial Reporting.

19 Zoals in de best practice te zien is kiest Deutsche Bank ervoor om haar definitie van default onder IFRS in overeenstemming te brengen met de definitie van de prudentiële regelgeving (Capital Requirements Regulation oftewel 'CRR').

20 IFRS 9.7.2.21.

21 IFRS 9 paragraaf 6.1.3

22 De zogenaamde EU-carve-out.

23 Een onderneming kan er wel voor kiezen de vergelijkende cijfers aan te passen maar dit is alleen toegestaan als geen hindsight wordt toegepast (IFRS 9.7.2.15).

24 IFRS 9 paragraaf 7.2.9. Uiteraard moet het financieel actief wel voldoen aan de vereisten uit hoofde van de businessmodeltest en kasstroomkenmerktest.

25 De Capital Requirements Regulation (CRR) en Capital Requirements Directive IV (CRDIV). De CRR is gepubliceerd door de Europese Commissie onder de volgende kenmerken: Corrigendum to Regulation (EU) No 575/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on prudential requirements for credit institutions and investment firms and amending Regulation (EU) No 648/2012. De Capital Requirements Directive IV (CRDIV) is de Nederlandse wettelijke verankering van de Basel III-vereisten, die niet

reeds Europees van kracht zijn via de CRR. De CRDIV is in Nederland onderdeel van de Wet op het financieel toezicht (Wft). Andere Europese landen hebben de CRDIV ook in hun eigen wetgeving geïmplementeerd. Deze lokale implementatie biedt landen op onderdelen beperkte vrijheidsgraden keuzes te maken bij invoering van Basel III.

26 IAS 1.134 – 1.136.

27 Ook wel aangeduid met de term *internal ratings based* (IRB) in tegenstelling tot banken die een standaardbenadering hanteren voor de

weging van het kredietrisico. Grotere banken gebruiken overwegend het IRB-model en dat geldt derhalve ook voor onze populatie.

28 Zogenaamde down-turn-scenario's.

29 De interne modellen worden gehanteerd voor de bepaling van de omvang van risicogewogenactiva (RWA) van bepaalde portefeuilles financiële activa. De kapitaalsratio komt tot stand door het (prudentieel) vermogen te delen door de aanwezige RWA.

30 Halfjaarberichten worden door de accountant voorzien van een beperkte mate van zeker-

heid. Bij dergelijke werkzaamheden wordt geen (accountants)controle uitgevoerd maar een review van de (financiële) informatie. Informatie opgenomen in het bestuursverslag dient door de accountant op materiële onjuistheden (op basis van zijn informatie verkregen uit de controle) te worden getoetst.

31 De Capital Requirements Regulation (Basel 3) biedt deze optie aan toezichhouders door middel van de countercyclische kapitaalbuffer die aan banken kan worden opgelegd.

Literatuur

- Acharya V., & Ryan, S. (2016). Banks' financial reporting and financial system stability. *Journal of Accounting Research*, 54: 277-340.
- European Banking Authority (EBA) (2016). *EU-wide transparency exercise results*. Geraadpleegd op <http://www.eba.europa.eu/-/eba-sees-high-npl-levels-and-low-profitability-as-the-main-risks-for-eu-banks>.
- European Banking Authority (EBA) (2017). *EBA report on results from the second EBA impact assessment of IFRS 9*. Geraadpleegd op <https://www.eba.europa.eu/documents/10180/1720738/EBA+Report+on+results+from+the+2nd+EBA+IFRS9+IA.pdf>.
- European Securities and Markets Authority (ESMA) (2016). *Issues for consideration in implementing IFRS 9: Financial Instruments*, 10 November 2016. 2016/ESMA/1563. Geraadpleegd op https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/library/2016-1563_public_statement-issues_on_implementation_of_ifrs_9.pdf.
- Europese Centrale Bank (ECB) (2017). IFRS 9: nog veel werk aan de winkel. *Nieuwsbrief Banken*, 30 augustus 2017. Geraadpleegd op <https://www.dnb.nl/nieuws/dnb-nieuwsbrieven/nieuwsbrief-banken/nieuwsbrief-banken-augustus-2017/index.jsp>.
- Europese Commissie (2013). *Europese Transparantierichtlijn, Directive 2013/50/EU of the European Parliament and of the Council*, 22 oktober 2013. Geraadpleegd op <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32013L0050>.
- International Accounting Standards Board (IASB) (2014). *IFRS 9: Financial Instruments* (issued July 2014).
- International Accounting Standards Board (IASB) (2015). *2016 International Financial Reporting Standards, consolidated without early application*. London.
- Institute of Chartered Accountants in England and Wales (ICAEW), (2017). *ICAEW briefing paper on IFRS 9 for banks*. Geraadpleegd op <http://www.icaew.com/en/technical/financial-services/inspiring-confidence-in-financial-services/ifrs-9-briefing-paper-for-analysts-and-other-market-participants>.
- Nier E., & Baumann, U. (2016). Market discipline, disclosure and moral hazard in banking. *Journal of Financial Intermediation*, 15: 332-361.

Appendix 1 ONDERZOEKSPOPULATIE

Bank	Land	Halfjaarbericht
Erste Group Bank AG	Oostenrijk	Halfjaarbericht
Raiffeisen-Landesbanken-Holding GmbH	Oostenrijk	Halfjaarbericht
Belfius Banque SA	België	Halfjaarbericht
KBC Group NV	België	Halfjaarbericht
Danske Bank	Denemarken	Halfjaarbericht
Jyske Bank	Denemarken	Halfjaarbericht
Nykredit Realkredit	Denemarken	Halfjaarbericht
OP-Pohjola Group	Finland	Halfjaarbericht
BNP Paribas SA	Frankrijk	Halfjaarbericht
Crédit Mutuel Group	Frankrijk	Persbericht
Groupe BPCE	Frankrijk	Persbericht
Groupe Credit Agricole	Frankrijk	Halfjaarbericht
La Banque Postale	Frankrijk	Persbericht
Société Générale SA	Frankrijk	Halfjaarbericht
Bayerische Landesbank	Duitsland	Halfjaarbericht
Commerzbank AG	Duitsland	Halfjaarbericht
DekaBank Deutsche Girozentrale	Duitsland	Halfjaarbericht
Deutsche Bank AG	Duitsland	Halfjaarbericht
Landesbank Baden-Württemberg	Duitsland	Halfjaarbericht
Landesbank Hessen-Thüringen Girozentrale	Duitsland	Halfjaarbericht
NORD/LB Norddeutsche Landesbank Girozentrale	Duitsland	Halfjaarbericht
VW Financial Services AG	Duitsland	Halfjaarbericht
OTP Bank Nyrt.	Hongarije	Halfjaarbericht
Allied Irish Banks, Plc	Ierland	Halfjaarbericht
Bank of Ireland	Ierland	Halfjaarbericht
Banca Monte dei Paschi di Siena SpA	Italië	Persbericht
Banco Popolare Società Cooperativa	Italië	Geen publicatie
Intesa Sanpaolo SpA	Italië	Halfjaarbericht
UniCredit SpA	Italië	Halfjaarbericht
Unione di Banche Italiane SCpA	Italië	Persbericht
ABN AMRO Groep N.V.	Nederland	Halfjaarbericht
Coöperatieve Rabobank U.A.	Nederland	Halfjaarbericht
ING Groep N.V.	Nederland	Halfjaarbericht
N.V. Bank Nederlandse Gemeenten	Nederland	Halfjaarbericht
DNB ASA	Noorwegen	Halfjaarbericht
Powszechna Kasa Oszczedności Bank Polski Spółka Akcyjna	Polen	Persbericht
Banco Bilbao Vizcaya Argentaria, SA	Spanje	Halfjaarbericht
Banco de Sabadell, SA	Spanje	Halfjaarbericht
Banco Popular Español SA	Spanje	Halfjaarbericht

Bank	Land	Halfjaarbericht
Banco Santander SA	Spanje	Halfjaarbericht
BFA Tenedora de Acciones	Spanje	Halfjaarbericht
Criteria Caixa S.A.U.	Spanje	Halfjaarbericht
Nordea Bank - group	Zweden	Halfjaarbericht
Skandinaviska Enskilda Banken - group	Zweden	Halfjaarbericht
Svenska Handelsbanken - group	Zweden	Halfjaarbericht
Swedbank - group	Zweden	Halfjaarbericht
Barclays Plc	Verenigd Koninkrijk	Halfjaarbericht
HSBC Holdings Plc	Verenigd Koninkrijk	Halfjaarbericht
Lloyds Banking Group Plc	Verenigd Koninkrijk	Halfjaarbericht
The Royal Bank of Scotland Group Plc	Verenigd Koninkrijk	Halfjaarbericht